

**СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ РАУФА АБЛЯЗОВА**

Кафедра права та інформаційної справи

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни «Теорія держави і права»

На тему: «Держава і право у сучасному світі»

Студент-виконавець:

Пепчук Аліна Олександрівна,
група ЮР-21

Керівник курсової роботи:

Джолос Вадим Сергійович

Курсова робота захищена з оцінкою

Протокол захисту курсових робіт

№ _____ від _____ 20____ р.

Черкаси 2023

ЗМІСТ

ВСТУП 3

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ 5

1.1. Еволюція концепцій держави та права на межі ХХ–ХХІ століть 6

1.2. Сучасні форми державного правління та устрою: нові тенденції 7

1.3. Сутність та функції права у постіндустріальному суспільстві 9

РОЗДІЛ 2. ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУТІВ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА ПІД ВПЛИВОМ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЦИФРОВІЗАЦІЇ 11

2.1. Вплив глобалізаційних процесів на державний суверенітет 12

2.2. Цифровізація державного управління: концепція «Цифрової держави» 13

2.3. Правове регулювання штучного інтелекту та новітніх технологій 15

РОЗДІЛ 3. КРИЗА ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ СИСТЕМ У СУЧАСНОМУ СВІТІ 17

3.1. Проблеми забезпечення прав людини в умовах глобальних криз та конфліктів 18

3.2. Співвідношення національного та міжнародного права на сучасному етапі 19

ВИСНОВКИ 21

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 23

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена глибокими та динамічними трансформаціями, яких зазнають інститути держави і права на сучасному етапі розвитку людської цивілізації під впливом глобалізації, цифровізації та загострення геополітичних протиріч. На межі перших десятиліть двадцятого століття традиційні уявлення про класичну Вестфальську модель держави, непорушність державного суверенітету та виключно національний характер правових систем проходять через сувору перевірку новими глобальними реаліями. Процеси всесвітньої інтеграції, розширення впливу наднаціональних інституцій, транснаціональних корпорацій та міжнародних неурядових організацій суттєво змінюють архітектуру публічної влади, змушуючи сучасні держави адаптувати свій внутрішній потенціал до викликів взаємозалежного світу. Крім того, безпрецедентний технологічний прогрес, який ознаменувався четвертою промисловою революцією, розвитком штучного інтелекту, квантових обчислень та повсюдною діджиталізацією суспільних відносин, вимагає принципово нових підходів до формування правової тканини та реалізації управлінських функцій. Концепція цифрової держави та сервісного урядування стає не просто технологічним оновленням, а новою парадигмою взаємодії між владою та суспільством, що водночас породжує серйозні загрози для кібербезпеки, конфіденційності персональних даних та фундаментальних прав і свобод людини. Особливої гостроти тема набуває в контексті сучасної кризи міжнародного правопорядку, коли локальні й регіональні збройні конфлікти, міграційні кризи та гуманітарні катастрофи демонструють неефективність наявних колективних інструментів безпеки та ставлять під сумнів авторитет міжнародного права як універсального регулятора. У цих екстремальних умовах держава змушена балансувати між необхідністю збереження національної ідентичності та інтеграцією у глобальний простір, між посиленням безпекових заходів контролю та захистом індивідуальних прав громадян. Наукове переосмислення сутності, функцій та векторів розвитку державно-правових інститутів у сучасному світі є життєво необхідним для формування стійких моделей національного розвитку та побудови ефективного правового поля, здатного оперативно реагувати на непередбачувані цивілізаційні виклики.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері формування, функціонування та трансформації інститутів держави і права в умовах сучасного глобалізованого та цифровізованого світу.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні засади, закономірності розвитку, новітні тенденції, правові механізми та проблемні аспекти взаємодії держави і права з глобальними процесами сучасності.

Метою курсової роботи є комплексний теоретичний аналіз сутнісних характеристик, трансформаційних процесів та перспектив розвитку інститутів

держави і права у сучасному світі, а також виявлення ключових викликів та кризових явищ, що впливають на їхню стабільність і функціональність.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- дослідити еволюцію теоретичних концепцій держави та права на межі XX–XXI століть;
- проаналізувати нові тенденції у розвитку сучасних форм державного правління та устрою;
- визначити сутність та специфіку функцій права у постіндустріальному суспільстві.
- виявити характер та наслідки впливу глобалізації на державний суверенітет.
- охарактеризувати процеси цифровізації державного управління та сутність «Цифрової держави»;
- з'ясувати особливості правового регулювання штучного інтелекту та новітніх технологій;
- окреслити проблеми забезпечення прав людини в умовах глобальних криз та конфліктів;
- обґрунтувати специфіку співвідношення національного та міжнародного права на сучасному етапі.

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових та спеціальних юридичних методів пізнання. Діалектичний метод дозволив розглянути інститути держави і права в їхньому постійному розвитку, взаємозв'язку та трансформації під впливом зовнішніх чинників. Завдяки системно-структурному методу державно-правова реальність сучасного світу досліджується як цілісна система з виокремленням її структурних елементів та функціональних зв'язків. Компаративістський (порівняльно-правовий) метод застосовувався для зіставлення різних моделей цифрових держав, сучасних форм правління та аналізу взаємодії національних правових систем із міжнародним правом. Формально-юридичний метод дав змогу проаналізувати зміст нормативно-правових актів, міжнародних стандартів та новітніх законодавчих ініціатив щодо регулювання штучного інтелекту й цифрових технологій. Історико-правовий метод допоміг простежити еволюцію державно-правових доктрин від класичних витоків до постмодерних концепцій сьогодення.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у здійсненні системного аналізу трансформації державно-правових інститутів не як ізольованих явищ, а крізь призму синергетичного ефекту від одночасного впливу глобалізації, технологізації та безпекових криз, що дозволило переосмислити класичні межі державного суверенітету та визначити контури майбутньої архітектури публічного права.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його теоретичні положення, висновки та узагальнення можуть бути використані у подальшій науково-дослідній роботі, під час підготовки до семінарських занять та іспитів з теорії держави і права, конституційного чи міжнародного права, а також при

розробці рекомендацій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства в царині цифровізації та захисту прав людини.

Структура курсової роботи обумовлена метою та завданнями дослідження і складається зі змісту, вступу, трьох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Теоретичне осмислення та методологічне обґрунтування сутності держави і права на сучасному етапі цивілізаційного розвитку вимагає відмови від застарілих, догматичних підходів та формування нової дослідницької парадигми. Традиційна юриспруденція тривалий час опиралася на класичні теорії, сформовані в епоху Модерну, коли держава розглядалася як монопольний та абсолютний носій суверенної влади в межах чітко окреслених географічних кордонів, а право — виключно як система загальнообов'язкових норм, встановлених або санкціонованих цією державою. Проте реалії першої третини двадцять першого століття демонструють, що державні та правові інститути опинилися в епіцентрі масштабної постмодерної трансформації. Сучасні умови, які характеризуються високою динамічністю суспільних відносин, інформаційною революцією та глобальною взаємозалежністю, зумовлюють необхідність перегляду методологічного інструментарію. Сучасна правова наука вже не може обмежуватися лише формально-догматичним аналізом законодавчих текстів. Вона змушена інтегрувати здобутки соціології, філософії, політології, синергетики та кібернетики для того, щоб адекватно пояснити складні процеси децентралізації публічної влади, деєтатизації правотворчості та розмивання класичних кордонів між публічним і приватним, національним та міжнародним правом.

Еволюція теоретичних концепцій держави та права на межі двадцятого і двадцять першого століть чітко відображає цей методологічний зсув. На зміну панівним раніше юридичному позитивізму та вульгарно-матеріалістичним підходам приходять теорії, які намагаються пояснити феномен держави і права крізь призму людиноцентристського, соціокультурного та комунікативного вимірів. Особливого значення набуває неоінституціоналізм, який розглядає державно-правові структури як складні системи формальних правил та неформальних обмежень, що структурують політичну, економічну та соціальну взаємодію в суспільстві. Поруч із цим активно розвиваються концепції плюралістичної демократії, мережевого урядування та теорії правового плюралізму, які заперечують монополію держави на створення правових норм і визнають існування альтернативних регулятивних систем (наднаціональних регламентів, корпоративних кодексів, мережевих правил). Право у сучасних теоретичних дослідженнях усе частіше трактується не як наказ суверена, підкріплений примусом, а як простір для суспільного діалогу, інструмент досягнення компромісу та захисту фундаментальної гідності особи. Відбувається ренесанс ідей природного права та правового лібералізму, які в умовах глобальних безпекових криз слугують вищим ціннісним орієнтиром для оцінки легітимності та справедливості дій державних інституцій.

Трансформація теоретичних підходів безпосередньо впливає на аналіз сучасних форм державного правління та устрою, де також простежуються абсолютно нові тенденції. Класичні класифікації республік і монархій, унітарних держав та федерацій стають дедалі умовнішими через появу

гібридних, асиметричних та нетипових державно-правових утворень. У сучасному світі спостерігається криза традиційного парламентаризму та одночасне посилення виконавчої влади, що часто обґрунтовується потребою в оперативному антикризовому менеджменті. Проте цей процес супроводжується пошуком нових форм безпосередньої та деліберативної демократії, коли цифрові технології дозволяють залучати громадян до прийняття державних рішень в обхід класичних представницьких інститутів. У сфері державного устрою дедалі помітнішими стають процеси регіоналізації та децентралізації, які поєднуються із прагненням держав до інтеграції у наднаціональні союзи та конгломерати, яскравим прикладом чого є Європейський Союз, який поєднує в собі ознаки як федерації, так і конфедерації. Ці процеси змушують дослідників переосмислити саму природу державної влади, яка втрачає свою монолітність і розподіляється за вертикаллю та горизонталлю між різними рівнями управління.

Зміни у сутності та функціях права у постіндустріальному суспільстві завершують формування оновленого теоретико-методологічного базису. У суспільстві знань та інформаційних технологій право набуває вираженого динамічного та гнучкого характеру, зміщуючи акцент із суворої фіксації заборон на стимулювання та координацію суспільних процесів. Поруч із традиційними охоронною та регулятивною функціями на перший план виходять інформаційна, комунікативна, інтегративна та прогностична функції права. Правові норми змушені адаптуватися до регулювання відносин у віртуальному просторі, транскордонного руху капіталів та інформації, що породжує феномен «м'якого права» (soft law) — рекомендаційних інструментів, які не мають прямої юридичної сили, але виявляються надзвичайно ефективними в регулюванні глобальних ринків та технологічних процесів. Методологічний аналіз цих явищ доводить, що право у сучасному світі перетворюється з механічного інструменту державного контролю на складну, самоорганізовану екосистему, яка покликана забезпечити сталий розвиток людства в умовах перманентних змін та невизначеності.

1.1. Еволюція концепцій держави та права на межі XX–XXI століть

Глибоке наукове осмислення еволюції концепцій держави та права на зламі двадцятого і двадцять першого століть вимагає детального аналізу соціокультурних, технологічних та геополітичних зрушень, які змусили світову юридичну думку здійснити справжній парадигмальний переворот. Довгий час, починаючи з епохи Просвітництва та формування класичних капіталістичних відносин, правова наука спиралася на Вестфальську систему координат. У цій традиційній парадигмі держава мислилася як абсолютний суверен, що володіє монополією на легітимне насильство, збір податків та створення загальнообов'язкових правил поведінки на чітко обмеженій території, а право розглядалося як ієрархічна піраміда норм, де кожен нижчий за рангом акт отримував свою силу від вищого, аж до самої Конституції як волі суверена. Проте остання чверть XX століття, позначена початком четвертої промислової

революції, переходом до постіндустріального устрою та тотальною інформатизацією, виявила системну кризу класичного державно-центристського бачення світу. Одноосібний державний контроль виявився неефективним перед обличчям транскордонних екологічних катастроф, глобальних фінансових ризиків, виникнення транснаціональних корпорацій та появи віртуального простору, який за своєю природою не має географічних кордонів. Як наслідок, на межі XX–XXI століть розпочався складний процес деконструкції старих правових догм та формування постмодерної юриспруденції, яка прагне пояснити нові форми децентралізованої влади та розмивання монополії держави.

Одним із найважливіших теоретичних напрямів, що очолив ревізію класичного вчення про державні інститути, став неоінституціоналізм у поєднанні з теоріями суспільного вибору. Дослідники цього напрямку відмовилися від романтизованого сприйняття держави як абстрактного «спільного блага» або, навпаки, як суто репресивної машини. Державу почали розглядати як складну, динамічну матрицю інститутів — формальних законів, кодексів, судових прецедентів, а також неформальних традицій, ментальних установок та етичних обмежень, які у своїй сукупності структурують політичні та економічні взаємодії між суб'єктами. У цей же період концепція соціальної держави (Welfare State), яка передбачала тотальне втручання влади в економіку та широкі патерналістські зобов'язання перед громадянами, зазнала жорсткої критики через фінансову неефективність та ризики формування суспільства утриманців. На зміну їй прийшла неоліберальна модель «мінімальної держави», а згодом — сучасна теорія «сервісної та регулятивної держави» (Regulatory State). Нова доктрина проголошує, що держава має перестати бути безпосереднім виробником благ та товарів; її функція зміщується від прямого директивного управління до якісного правового регулювання, створення прозорих правил конкуренції, стимулювання громадянського суспільства та надання високотехнологічних публічних послуг. Влада в таких концепціях втрачає свій сакральний ієрархічний статус і трансформується у сервісний інститут, ефективність якого оцінюється за критеріями відкритості, підзвітності та комфорту для приватних осіб.

Паралельно з цим у науковий обіг увійшла концепція «багаторівневого та мережевого урядування» (Multi-level Governance). Дана теорія констатує, що у XXI столітті реальна політична та управлінська влада більше не зосереджена в єдиному центрі — столиці конкретної держави. Вона дифузно розподіляється як по вертикалі (наднаціональні органи, такі як ЄС чи ООН — національний уряд — регіональна влада — місцеве самоврядування), так і по горизонталі, де державні органи змушені діяти всередині складних мереж разом із недержавними акторами: великим бізнесом, потужними неурядовими організаціями, експертними «фабриками думок» та транснаціональними рухами. Держава у мережевому суспільстві стає не стільки командиром, скільки модератором, координатором та медіатором суспільних інтересів, який намагається досягти консенсусу між різнорідними соціальними групами.

Не менш революційні процеси відбулися і в царині філософії та теорії права, де на межі століть розгорнувся масштабний синтез та інтеграція різних правових шкіл. Юридичний позитивізм, який вимагав суворого підпорядкування тексту закону незалежно від його морального наповнення, був суттєво дискредитований досвідом тоталітарних режимів XX століття. Це призвело до потужного ренесансу ідей природного права та формування концепцій «неопозитивізму», які визнають, що закон лише тоді є справжнім правом, коли він відповідає фундаментальним принципам справедливості, гуманізму та невід'ємним правам людини. Центральне місце у сучасній доктрині посів принцип людиноцентризму (антропологічний підхід), згідно з яким не людина існує для держави, а державно-правові інститути створюються виключно для захисту людської гідності, забезпечення всебічного розвитку особистості та реалізації її індивідуальної свободи.

Значним науковим проривом стало впровадження комунікативної теорії права, яка розглядає правову реальність не як статичний набір приписів, а як безперервний процес соціальної комунікації. Право в цій парадигмі виникає у момент інтерсуб'єктивної взаємодії, коли суб'єкти через діалог, дискусію та взаємне визнання прав і обов'язків формують легітимне та узгоджене правове поле. Правовий текст тут перестає бути монологом законодавця; він стає результатом суспільного договору та компромісу. Крім того, еволюція XXI століття остаточно легітимізувала теорію правового плюралізму. Постмодерна правова думка визнала, що національна правова система більше не є єдиним і замкненим джерелом правового регулювання. Сучасний правопорядок є поліцентричним, де громадянин чи організація одночасно перебувають під дією кількох регулятивних шарів: внутрішнього законодавства, міжнародних конвенцій, наднаціональних директив та унікальних систем саморегулювання (Soft Law), які створюються транснаціональними спільнотами в обхід традиційних парламентських процедур — від міжнародних стандартів бухгалтерського обліку до правил користування глобальними цифровими платформами. Таким чином, на межі XX–XXI століть право і держава перетворилися з жорстких механічних конструкцій на гнучкі, адаптивні та багаторівневі екосистеми, здатні забезпечувати баланс інтересів та захист людської цивілізації в умовах перманентної глобальної невизначеності.

1.2. Сучасні форми державного правління та устрою: нові тенденції

Аналіз сучасних трансформацій політико-правової карти світу свідчить про те, що класичні класифікації форм державного правління та устрою, сформовані правовою наукою у XIX–XX століттях, поступово втрачають свою колишню чіткість і монолітність. Під впливом глобалізації, інтеграційних процесів, масштабних безпекових і соціально-економічних криз, а також стрімкого розвитку цифрових технологій відбувається глибока дифузія та гібридизація державно-правових інститутів. Традиційний поділ форм правління на монархії та республіки, а форм устрою — на унітарні держави та федерації стає дедалі умовнішим, оскільки реальна практика державного будівництва у

XIX–XXI століттях демонструє появу нетипових, асиметричних та змішаних моделей, які не вкладаються в рамки класичних доктринальних схем. Ці новітні тенденції відображають пошук державами оптимального балансу між ефективністю централізованого антикризового менеджменту, збереженням національно-культурної ідентичності регіонів та потребою у забезпеченні демократичної легітимності влади перед обличчям нових цивілізаційних викликів.

У царині форм державного правління ключовою тенденцією сучасності є масштабна гібридизація та розмивання меж між президентськими та парламентськими системами. Класичні чисті моделі, такі як президентська республіка в США чи парламентаризм у Великій Британії, залишаються радше винятками, тоді як більшість держав світу тяжіють до різних варіацій напівпрезидентських (змішаних) республік. У межах цих змішаних систем спостерігається постійне динамічне зміщення політичного центру тяжіння залежно від партитурних розкладів у парламенті та особистісного фактора лідера, що породило такі нові наукові категорії, як президентсько-парламентські, парламентсько-президентські та прем'єр-президентські республіки. Паралельно з цим чітко простежується світовий тренд на посилення ролі виконавчої влади (феномен «виконавчої домінанти» або виконавчого президіалізму), що обґрунтовується необхідністю оперативного реагування на перманентні глобальні кризи — від пандемій та фінансових колапсів до гібридних воєн та кіберзагроз. Цей процес супроводжується кризою традиційного парламентаризму, коли законодавчі органи часто втрачають функцію реального центру прийняття стратегічних рішень, перетворюючись на майданчики для легалізації та штампування ініціатив уряду чи глави держави. Разом з тим, противагою цій централізації стає розвиток інститутів деліберативної та безпосередньої цифрової демократії (електронний парламент, краудсорсинг законопроектів), які дозволяють залучати громадян до управлінських процесів в обхід класичних представницьких інституцій. Навіть сучасні монархічні форми правління зазнають еволюції: європейські конституційні монархії остаточно трансформувалися у символічні інститути національної єдності, інтегровані в республіканські за суттю правові системи, тоді як абсолютистські монархії Близького Сходу активно модернізують свої управлінські апарати, впроваджуючи передові західні технології менеджменту без лібералізації політичного режиму.

Не менш радикальні та складні процеси відбуваються у сфері державного устрою, де головною тенденцією став розвиток регіоналізму, асиметричності та багаторівневої інтеграції. Традиційна дихотомія «унітаризм — федералізм» заміщується концепцією просторового розподілу публічної влади на основі принципів субсидіарності та децентралізації. Сучасні унітарні держави дедалі частіше відмовляються від жорсткого централізованого бюрократичного контролю на користь так званого «децентралізованого» або «регіоналізованого» унітаризму. Яскравими прикладами тут є Іспанія, Італія та Велика Британія (деволюція), де окремі історичні регіони наділені настільки широкими автономними, фінансовими та законодавчими повноваженнями, що

за своїм внутрішнім устроєм ці країни фактично наближаються до федеративних моделей, залишаючись унітарними де-юре. У свою чергу, класичний федералізм також зазнає суттєвих трансформацій, еволюціонуючи від дуалістичної моделі (чіткого поділу компетенцій між центром і суб'єктами) до кооперативного федералізму, який передбачає складні механізми постійного узгодження інтересів, спільного фінансування програм та взаємного проникнення повноважень різних рівнів влади. Особливою рисою сучасних федерацій (таких як Канада, Індія чи Бельгія) стала їхня виражена асиметричність, коли різні суб'єкти всередині однієї держави мають принципово різний обсяг прав, пільг та повноважень залежно від їхнього етнічного складу, економічного потенціалу чи історичних умов входження до союзу. Крім того, глобалізація породила унікальний феномен наднаціонального інтеграційного устрою, яскравим уособленням якого є Європейський Союз, що поєднує в собі ризи та ознаки як класичної конфедерації (збереження суверенітету держав-членів), так і федеральної держави (наявність прямої дії наднаціонального права, спільна валюта, органи влади з обов'язковими повноваженнями). Таким чином, сучасні форми державного устрою перетворюються на гнучкі, багаторівневі, мозаїчні системи, які дозволяють державам успішно адаптуватися до глобальних інтеграційних процесів, одночасно нівелюючи внутрішні сепаратистські ризики та регіональні диспропорції.

1.3. Сутність та функції права у постіндустріальному суспільстві

Трансформація людської цивілізації в постіндустріальну (інформаційну) епоху суттєво змінила погляди на природу, сутність та функціональне призначення права. В індустріальному суспільстві право розглядалося переважно як жорсткий, статичний ієрархічний інструмент державного контролю, що фіксував майнові відносини та забезпечував правопорядок за допомогою імперативних заборон і санкцій. Натомість у суспільстві знань, високих технологій та транскордонних інформаційних потоків право змушене набувати гнучких, адаптивних та мережевих характеристик. Сутність права у постіндустріальному вимірі зміщується від суто наказової волі держави (етатистського позитивізму) до концепту універсального комунікативного простору та регулятора суспільних компромісів. Право починає трактуватися як складна, самоорганізована екосистема, яка покликана не просто обмежувати чи примушувати, а координувати складні, високодинамічні зв'язки між суб'єктами, стимулювати інноваційний розвиток та гарантувати захист базової людської гідності в умовах постійної невизначеності й децентралізації публічної влади.

Головною особливістю сучасної правової сутності є розмивання державної монополії на правотворчість, що зумовило розвиток правового плюралізму. Оскільки класичний національний законодавець фізично не встигає реагувати на появу нових технологічних чи економічних явищ (криптовалюти, штучний інтелект, транскордонна електронна комерція), виникають альтернативні джерела регулювання. Право постіндустріального

суспільства інтегрує у себе механізми «м'якого права» (soft law) — рекомендації, стандарти, корпоративні кодекси поведінки, правила користування цифровими платформами та смарт-контракти. Ці інструменти не мають прямої сили державного примусу, проте демонструють високу ефективність через добровільне визнання їх учасниками глобальних ринків. Право стає поліцентричним, де офіційні закони держав взаємодіють із наднаціональними регламентами та системами цифрового саморегулювання, утворюючи гнучку мережеву структуру.

Ці змінення у сутності права зумовили суттєву еволюцію його системи функцій, де традиційні регулятивна та охоронна функції наповнюються новим змістом, а на перший план виходять новітні інтегративні, комунікативні та прогностичні завдання. Регулятивна функція трансформується з директивно-владної у координаційно-стимулюючу: замість детального прописування заборон держава створює загальні рамкові умови (регуляторні пісочниці), заохочуючи суб'єктів до інновацій та саморегуляції. Охоронна функція права у постіндустріальному суспільстві також стикається із новими викликами: тепер її головним об'єктом стає захист віртуальної ідентичності, кібербезпеки, персональних даних приватних осіб від посягань як з боку держави, так і з боку глобальних ІТ-гігантів. Стрімко розвивається комунікативна функція, яка забезпечує обмін інформацією, взаєморозуміння та узгодження інтересів між різними соціальними групами та суб'єктами в умовах культурного й правового різноманіття. Інтегративна функція допомагає правовим системам різних країн гармонізуватися для протидії транскордонній злочинності, фінансовим кризам чи екологічним загрозам. Особливого значення набуває прогностична (моделююча) функція права, яка полягає у необхідності випереджального створення правових орієнтирів та етичних меж для технологій, що лише розвиваються (наприклад, біотехнології, генна інженерія, автономна зброя). Таким чином, у постіндустріальному суспільстві право остаточно перетворюється на динамічний інструмент управління майбутнім, який забезпечує баланс між технологічним прогресом і захистом фундаментальних гуманістичних цінностей.

Комплексний теоретико-методологічний аналіз державно-правової реальності на межі ХХ–ХХІ століть дозволяє констатувати, що класичні інститути держави і права переживають період фундаментальної парадигмальної трансформації. Перехід людської цивілізації до постіндустріального (інформаційного) суспільства остаточно зруйнував монолітність Вестфальської моделі, змусивши юридичну науку відмовитися від догматичного етатизму та звернутися до більш гнучких, плюралістичних і людиноцентристських доктрин. Дослідження еволюції концепцій, динаміки сучасних форм правління та устрою, а також оновленої сутності права дає підстави для таких узагальнювальних висновків:

- традиційне розуміння держави як єдиного й абсолютного суверена заміщується концепціями сервісного урядування, неоінституціоналізму та багаторівневого мережевого менеджменту (Governance). Влада втрачає свій сакральний ієрархічний статус і перетворюється на координатора

суспільних інтересів, який діє всередині складних зв'язків разом із недержавними та наднаціональними акторами, а ефективність державних органів оцінюється за критеріями відкритості, підзвітності та зручності для приватних осіб;

- процеси гібридні та дифузії охопили форми державного правління та устрою, роблячи класичні класифікації дедалі умовнішими. Світовий тренд на посилення виконавчої влади (виконавчу домінанту) для подолання перманентних криз врівноважується розвитком інститутів безпосередньої цифрової демократії, а жорсткий унітаризм поступається місцем асиметричній децентралізації та регіоналізму на основі принципу субсидіарності, що уособлюється в появі мозаїчних наднаціональних конгломератів типу Європейського Союзу;
- у постіндустріальному суспільстві сутність права трансформується з наказу суверена у комунікативний простір суспільного діалогу та захисту людської гідності. Державна монополія на правотворчість нівелюється розвитком правового плюралізму, де офіційні закони взаємодіють із інструментами «м'якого права» (soft law) та цифрового саморегулювання, а в системі функцій права поряд із регулятивною та охоронною ключове значення здобувають комунікативна, інтегративна та випереджальна прогностична функції, покликані моделювати безпечне майбутнє в умовах технологічної невизначеності.

РОЗДІЛ 2. ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУТІВ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА ПІД ВПЛИВОМ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Масштабні процеси всеохопної глобалізації та стрімкого технологічного прогресу, які ознаменували собою початок четвертої промислової революції на зламі XX–XXI століть, виступають найпотужнішими зовнішніми та внутрішніми чинниками переформатування сучасної державно-правової реальності. Класична Вестфальська модель держави, яка тривалий час опиралася на ідею абсолютного, неподільного державного суверенітету, жорсткі географічні кордони та монополію національного законодавця на формування правового поля, наразі проходить через етап глибокої деконструкції. Сучасні інститути публічної влади та права змушені адаптуватися до умов тотальної взаємозалежності, транскордонного руху капіталів, інформації та людських ресурсів, а також до появи віртуального кіберпростору, який за своєю природою ігнорує будь-які фізичні та адміністративні межі країн. Ця подвійна трансформація — глобалізаційна та цифрова — не просто модернізує окремі управлінські механізми, а докорінно змінює сутність взаємодії між державою, правом та людиною, зміщуючи акценти від жорсткого директивного контролю до сервісно-мережевих моделей урядування.

Першим фундаментальним проявом цього процесу є суттєва реструктуризація державного суверенітету під впливом глобалізаційних тенденцій. У XXI столітті жодна держава світу не здатна функціонувати в режимі автономії або самостійно протидіяти глобальним викликам, таким як транскордонні фінансові кризи, екологічні катастрофи, міжнародна злочинність чи діяльність транснаціональних корпорацій (ТНК). Це зумовлює об'єктивну необхідність добровільного або вимушеного делегування країнами частини своїх суверенних повноважень на користь наднаціональних інститутів та міжнародних організацій (наприклад, ООН, ЄС, СОТ, МВФ). Правові акти цих структур дедалі частіше набувають пріоритету над національним законодавством, що обмежує класичний внутрішній суверенітет. Одночасно на світову арену виходять нові недержавні актори — ТНК та технологічні гіганти, чий фінансовий та інформаційний ресурс нерідко перевищує економічний потенціал багатьох суверенних країн. Вони отримують реальну можливість впливати на внутрішню політику урядів, лобіювати вигідні їм правові стандарти та створювати транскордонні системи приватного регулювання. Проте сучасна правова наука констатує не смерть суверенітету, а його еволюцію в концепцію «суверенітету як відповідальності та спроможності», де головною цінністю стає здатність держави ефективно взаємодіяти у міжнародних коаліціях задля захисту прав своїх громадян та національних інтересів.

Другим, не менш революційним виміром цієї трансформації є повсюдна цифровізація державного управління, що матеріалізується в концепції «Цифрової держави» (E-Government). Перехід від паперового документообігу та громіздких бюрократичних процедур до цифрових платформ та алгоритмізованих сервісів (яскравим прикладом чого є українська екосистема

«Дія») повністю змінює філософію публічної влади. Держава поступово втрачає свій сакральний, відокремлений статус і трансформується у прозорий сервісний інститут, де надання адміністративних послуг, реєстрація бізнесу чи сплата податків відбуваються у кілька кліків, мінімізуючи людський фактор та корупційні ризики. Цифровізація також відкриває унікальні можливості для розвитку прямої демократії: інструменти електронних петицій, онлайн-голосувань та відкритих бюджетів дозволяють залучати громадян до прийняття державних рішень безпосередньо. Проте цей процес породжує й серйозні ризики, пов'язані з виникненням «цифрового левіафана» або концепції цифрового паноптикуму, коли держави отримують інструменти для тотального збору персональних даних, стеження за громадянами та обмеження їхніх прав під приводом забезпечення безпеки чи боротьби з кіберзагрозами.

Завершальним і найбільш дискусійним елементом розгортання цифрової епохи є необхідність правового регулювання штучного інтелекту (ШІ) та новітніх технологій. Стрімка інтеграція алгоритмів машинного навчання в судову систему, правоохоронну діяльність та сферу прийняття управлінських рішень ставить перед правовою наукою безпрецедентні виклики. Виникають складні питання щодо визначення юридичної відповідальності за шкоду, заподіяну автономними системами, захисту інтелектуальної власності на твори, створені ШІ, та запобігання алгоритмічній дискримінації. Традиційне право, яке за своєю природою є статичним і процедурним, критично не встигає за темпами розробки технологій, що змушує відмовлятися від класичних імперативних законів на користь гнучких інструментів регулювання. У цій сфері дедалі активніше застосовуються «регуляторні пісочниці» (тимчасові правові режими для тестування інновацій) та принципи «етики за дизайном» (Ethics by Design), коли базові права людини та гуманістичні стандарти закладаються безпосередньо в код технологічних програм. Таким чином, у XXI столітті під спільним тиском глобалізації та цифровізації інститути держави і права втрачають свою колишню статичність, перетворюючись на адаптивні, відкриті та багаторівневі системи, головним завданням яких залишається захист людської гідності в умовах постійної технологічної та геополітичної невизначеності.

2.1. Вплив глобалізаційних процесів на державний суверенітет

Глобалізація, яка на зламі XX–XXI століть охопила фінансову, економічну, інформаційну, культурну та правову сфери, виступає найважливішим зовнішнім чинником трансформації інституту держави, завдаючи відчутного удару по класичній Вестфальській концепції державного суверенітету. Протягом століть у правовій науці суверенітет мислився як абсолютна, незалежна, верховна та неподільна влада держави всередині країни та в її зовнішніх зносинах. Проте сучасні реалії взаємозалежного світу демонструють, що жодна країна не здатна функціонувати в режимі повної ізоляції або самотійно протидіяти транскордонним викликам: від глобальних фінансових колапсів та діяльності транснаціональних корпорацій до

кліматичних змін, міжнародного тероризму та пандемій. Це призвело до об'єктивного процесу децентралізації та дифузії суверенних повноважень, який у сучасній правовій доктрині часто характеризується як ерозія або трансформація традиційних суверенних прав національних держав.

Головним проявом цієї трансформації є добровільне або вимушене делегування державами частини своїх повноважень на користь наднаціональних інститутів та міжнародних організацій (таких як Організація Об'єднаних Націй, Європейський Союз, Світова організація торгівлі, Міжнародний валютний фонд). Створюючи інтеграційні об'єднання, держави свідомо обмежують власну юрисдикцію в обмін на економічні преференції, колективну безпеку чи доступ до глобальних ринків. Правові акти та рішення цих наднаціональних органів набувають пріоритетного, а в деяких випадках і прямого характеру щодо національного законодавства, що суттєво звужує межі класичного внутрішнього суверенітету та змушує національні парламенти гармонізувати свої закони з міжнародними стандартами. Крім того, на світовій арені з'явилися нові впливові актори — транснаціональні корпорації (ТНК) та великі технологічні гіганти, чий фінансовий, технологічний та інформаційний потенціал часто перевищує бюджети багатьох суверенних країн. ТНК отримують реальну можливість диктувати урядам умови інвестиційної та податкової політики, лобіювати вигідні правові норми або переносити капітали в юрисдикції з м'якшим кліматом, де-факто обмежуючи фінансово-економічну самостійність держав. Повсюдна інформатизація та виникнення віртуального кіберпростору також позбавили державу можливості тотально контролювати інформаційні потоки, ідеологічні впливи та транскордонні комунікації своїх громадян, що підриває монополію на ідеологічну та культурну самобутність у межах географічних кордонів.

Проте, попри радикальні прогнози кінця минулого століття про швидке зникнення національних держав, сучасна правова доктрина схиляється до концепції реструктуризації суверенітету, а не його повної ліквідації. Держава залишається базовим і незамінним елементом міжнародного правопорядку, оскільки лише вона володіє унікальною правовою легітимністю, інституційним апаратом для реалізації законів та захисту фундаментальних прав громадян. У ХХІ столітті суверенітет перетворюється з абсолютного права на ізоляцію у «суверенітет як відповідальність» та спроможність до ефективної міжнародної кооперації. Сучасні держави вчаться адаптуватися до умов глобалізації, використовуючи механізми спільного (кооперативного) суверенітету, коли обмеження власної одноосібної влади компенсується можливістю впливати на прийняття глобальних рішень через участь у міжнародних структурах. Таким чином, глобалізаційні процеси не знищують державний суверенітет, а переформатовують його, перетворюючи з жорсткої зовнішньої броні на гнучкий інструмент інтеграції та захисту національних інтересів у динамічному світовому просторі.

2.2. Цифровізація державного управління: концепція «Цифрової держави»

Процеси тотальної цифровізації, що охопили світову спільноту на початку XXI століття, зумовили виникнення принципово нової парадигми взаємодії між державою та суспільством, яка отримала назву концепції «Цифрової держави» (E-Government, Digital State). Цей феномен означає не просто механічне переведення паперового документообігу в електронний формат, а докорінну реформацію філософії публічного урядування. В основі концепції цифрової держави лежить ідея перетворення державних органів з ієрархічних, закритих і бюрократизованих інститутів на прозорі, клієнтоорієнтовані сервісні платформи. Держава в цій парадигмі починає діяти за аналогією з провідними технологічними компаніями, де головним критерієм ефективності є швидкість, доступність, безбар'єрність та зручність отримання публічних послуг приватними особами. Стрімкий розвиток хмарних обчислень, великих даних (Big Data), технологій блокчейн та мобільних додатків дозволив створити інтегровані цифрові екосистеми, в яких надання адміністративних послуг, реєстрація бізнесу, сплата податків чи отримання соціальної допомоги здійснюються в автоматичному режимі у кілька кліків, повністю нівелюючи потребу у фізичному відвідуванні державних установ.

Одним із найяскравіших і найбільш визнаних у світі прикладів практичної реалізації цієї концепції є українська цифрова екосистема «Дія», яка наочно продемонструвала переваги сервісної держави, запровадивши перші у світі повноцінні цифрові паспорти та перевівши найважливіші державні послуги у мобільний формат. Цифровізація державного управління чинить потужний антикорупційний ефект: автоматизація процесів і виключення чиновника з ланцюжка прийняття рішень ліквідують підґрунтя для побутового хабарництва, зловживання владою та суб'єктивізму. Крім того, концепція «Цифрової держави» відкриває принципово нові горизонти для розвитку інститутів безпосередньої електронної демократії (E-Democracy). Завдяки платформам електронних петицій, онлайн-консультацій із громадськістю, відкритих бюджетів та систем електронного голосування, громадяни отримують можливість безпосередньо впливати на формування державної політики, розробку законопроектів та розподіл фінансових ресурсів громад в обхід громіздких та іноді неефективних представницьких інституцій. Це суттєво підвищує рівень політичної участі населення та легітимність владних рішень.

Водночас, розгортання концепції «Цифрової держави» супроводжується появою нових серйозних викликів та правових ризиків, які потребують виваженого наукового осмислення. Головною небезпекою є загроза виникнення так званого «цифрового лівіафана» або системи цифрового паноптикуму, коли концентрація колосальних масивів персональних даних в єдиних державних реєстрах створює спокусу для тотального контролю і стеження за приватним

життям громадян під приводом забезпечення національної безпеки чи боротьби з кіберзлочинністю. Гостро постають проблеми забезпечення кібербезпеки критичної інформаційної інфраструктури, захисту від витоку даних, а також подолання проблеми «цифрового розриву» (Digital Divide) — нерівності в доступі до технологій та цифрових навичок серед різних верств населення, що може призвести до дискримінації та обмеження прав літніх людей чи жителів віддалених регіонів. Правова наука в цих умовах змушена розробляти нові інструменти захисту цифрових прав людини (Digital Rights), гарантуючи, що технологічна модернізація урядування не відбуватиметься за рахунок обмеження фундаментальних свобод, а цифрова держава залишатиметься виключно інструментом сприяння та захисту інтересів громадянського суспільства.

Масштабна інтеграція інформаційно-комунікаційних технологій у структуру публічної влади на початку XXI століття спровокувала не просто модернізацію технічної бази міністерств і відомств, а повноцінну концептуальну революцію, яка докорінно трансформувала сутність державного управління. Класична теорія бюрократії Макса Вебера, що базувалася на жорсткій ієрархії, паперовому документообігу, чіткому розмежуванні посадових обов'язків та особистісному спілкуванні чиновника з громадянином, виявилася абсолютно нежиттєздатною у високошвидкісному постіндустріальному світі. Концепція «Цифрової держави» (Digital State, E-Government) виникла як відповідь на цей цивілізаційний виклик, запропонувавши перехід від громіздких адміністративних процедур до архітектури «держави як платформи» (Government as a Platform). У цій оновленій парадигмі публічна адміністрація розглядається не як відчужений апарат примусу та контролю, а як відкрита, інтегрована цифрова операційна система, яка надає набір базових технологічних інструментів і сервісів, навколо яких приватний сектор, громадянське суспільство та державні інституції можуть спільно створювати нові суспільні блага.

Фундаментальною основою розгортання «Цифрової держави» є перехід до концепції сервісного урядування, де ключову роль відіграє принцип «цифрового за замовчуванням» (Digital by Default). Це означає, що будь-яка державна послуга чи управлінський процес мають першочергово проектуватися та реалізовуватися в електронному форматі, а паперовий дублікат допускається лише як виняток для забезпечення інклюзивності. Впровадження технологій великих даних (Big Data), хмарних обчислень та штучного інтелекту дозволило втілити у практику принцип «лише один раз» (Once-Only Principle), згідно з яким державні органи не мають права вимагати від громадянина чи бізнесу довідки, інформація про які вже міститься в будь-якому іншому державному реєстрі. Взаємодія між різними відомствами переноситься на рівень автоматизованих систем інтероперабельності (як-от естонська система X-Road або українська «Трембіта»), що дозволяє здійснювати мільйони трансакцій та перевірок даних щомиті без залучення людського фактора. Як наслідок, державне управління набуває проактивного характеру: система здатна самостійно, на основі алгоритмічного аналізу життєвих ситуацій (наприклад,

народження дитини, досягнення певного віку чи реєстрація шлюбу), пропонувати особі відповідні виплати, пільги чи документи ще до того, як вона звернеться із офіційною заявою.

Особливим виміром цифровізації є реформація інституту демократії та політичної участі, що трансформується у концепт «електронної демократії» (E-Democracy). Цифрові платформи руйнують монополію традиційних медіа та партійних еліт на формування політичного порядку денного. Інструменти краудсорсингу (спільнокошту та спільнодії) дозволяють залучати тисячі експертів та звичайних громадян до колективного написання законопроектів (електронний краудлокінг), обговорення містобудівних планів чи розподілу коштів бюджету участі. Використання технології децентралізованого реєстру (блокчейн) у виборчих процесах та референдумах відкриває перспективи для створення абсолютно прозорих, захищених від фальсифікацій систем онлайн-голосування (i-voting), що спроможні кардинально підвищити явку виборців, особливо серед молоді, та мінімізувати витрати на організацію класичних виборчих дільниць. Держава стає інтерактивною, де зворотний зв'язок між громадянином і прем'єр-міністром чи мером міста скорочується до кількох секунд у соціальних мережах або спеціалізованих урядових додатках.

Проте, розширення масштабів цифровізації оголює глибинні правові та філософські суперечності, пов'язані із ризиками побудови тоталітарного «цифрового концтабору» або кібер-левіафана. Концентрація критичної кількості інформації про фінансовий стан, здоров'я, пересування, переконання та соціальні зв'язки людини в руках держави створює безпрецедентні інструменти для маніпуляцій та соціального інжинірингу. Яскравим негативним прикладом такої деформації є китайська система «соціального кредиту» (Social Credit System), де алгоритми оцінюють поведінку громадян і автоматично обмежують їх у правах (наприклад, заборона купівлі квитків на літаки чи поїзда) за «неправильні» дії чи висловлювання, перетворюючи цифрову державу на інструмент тотального поліцейського нагляду. Крім того, виникає гостра проблема кібервразливості: уся життєдіяльність суспільства стає залежною від стабільності серверів та електромереж, що робить цифрову державу першочерговою мішенню для іноземних кібератак, хакерських угруповань та системних збоїв. Правова наука XXI століття постає перед необхідністю формування «цифрового конституціоналізму» — нової системи стримувань і противаг, яка б гарантувала право особи на цифрове забуття (Right to be Forgotten), суворий контроль за алгоритмами прийняття державних рішень та недоторканність віртуального простору кожної людини, зберігаючи баланс між технологічною ефективністю та непорушністю фундаментальних прав людини.

2.3. Правове регулювання штучного інтелекту та новітніх технологій

Стрімка інтеграція систем штучного інтелекту (ШІ) та новітніх цифрових технологій у всі сфери суспільного життя стала одним із найскладніших викликів для сучасної правової науки та законотворчої

практики [4]. Традиційне право за своєю юридичною природою є консервативним і ретроспективним інструментом, який зазвичай реагує на вже сформовані суспільні відносини. Натомість експоненційне зростання можливостей генеративного ШІ, великих мовних моделей, автономних транспортних засобів, нейротехнологій та квантових обчислень створює унікальний прецедент, коли технологічний прогрес критично випереджає спроможність держави створювати адекватні регуляторні рамки. Головна правова дилема сучасності полягає у необхідності пошуку тонкого балансу між двома протилежними прагненнями: з одного боку, держава має стимулювати інновації, інвестиції та наукові дослідження, а з іншого — зобов'язана мінімізувати ризики для національної безпеки, суспільного правопорядку та фундаментальних прав і свобод людини. Статичні імперативні закони минулого виявляються неефективними перед динамічною сутністю алгоритмів машинного навчання, що змушує світову правову думку розробляти принципово нові, гнучкі та випереджальні (прогностичні) моделі правового регулювання.

Одним із центральних та найбільш дискусійних питань у цій царині є визначення юридичного статусу штучного інтелекту та розв'язання проблеми деліктної відповідальності. Оскільки системи ШІ здатні приймати автономні рішення без прямого втручання або контролю з боку людини, класичні цивільно-правові інститути відповідальності за заподіяну шкоду (як-от відповідальність власника джерела підвищеної небезпеки або виробника за дефекти товару) потребують глибокого переосмислення. У правовій доктрині розглядаються різні концептуальні підходи: від наділення ШІ специфічною формою електронної правосуб'єктності (квазісуб'єктності за аналогією з юридичними особами) до повного покладання тягаря відповідальності на розробників, операторів або кінцевих користувачів на засадах суворого ризику. Не менш гостро постають проблеми в інституті інтелектуальної власності, де виникає правовий вакуум щодо визначення авторства та правової охорони творів, зображень, програмного коду та винаходів, згенерованих автономними алгоритмами, а також законності використання масивів авторських даних для навчання нейромереж без згоди їхніх правовласників.

Сучасна світова практика правового регулювання новітніх технологій демонструє тенденцію до переходу від концепцій суто етичного саморегулювання (Soft Law) до жорсткого нормативного контролю (Hard Law). Найбільш масштабним та структурованим прикладом реалізації такого підходу є Регламент Європейського Союзу про штучний інтелект (EU AI Act), який запровадив ризико-орієнтовану класифікацію систем ШІ. Відповідно до цієї моделі, технології поділяються на чотири рівні: системи з неприйнятним ризиком (наприклад, технології маніпулювання поведінкою, системи соціального рейтингу та масового біометричного розпізнавання у реальному часі) повністю забороняються; системи високого ризику (ШІ у сфері критичної інфраструктури, медицини, судочинства, правоохоронної діяльності) підлягають суворому державному ліцензуванню, тестуванню та аудиту алгоритмів; системи з обмеженим або мінімальним ризиком підпорядковуються

вимогам прозорості та інформування користувачів. Проте, прагнучи уникнути надмірного тиску на ІТ-галузь, сучасне право впроваджує інноваційні інструменти, такі як «регуляторні пісочниці» (Regulatory Sandboxes) — спеціальні тимчасові правові режими, де розробники можуть тестувати свої новітні технології під наглядом державних регуляторів без ризику отримати штрафи за порушення загального законодавства. Цей гнучкий підхід дозволяє державі вчасно виявляти приховані загрози, захищати громадян від алгоритмічної дискримінації, упередженості рішень ШІ чи порушення конфіденційності персональних даних, одночасно закладаючи гуманістичні стандарти та принципи «етики за дизайном» безпосередньо у вихідний код новітніх технологічних систем.

Комплексний аналіз трансформації інститутів держави і права під спільним тиском глобалізаційних та цифровізаційних процесів дозволяє констатувати початок нової епохи в розвитку публічно-правової реальності. На зміну статичним, суворо централізованим моделям епохи Модерну приходять динамічні, відкриті та багаторівневі системи, які змушені постійно адаптуватися до транскордонних викликів та технологічного прогресу. На основі дослідження впливу глобалізації, розгортання концепції «Цифрової держави» та спроб нормативного врегулювання новітніх технологій можна зробити такі узагальнювальні висновки:

- традиційний державний суверенітет у ХХІ столітті втрачає свій класичний абсолютний характер, зазнаючи суттєвої реструктуризації та дифузії. Необхідність протидії глобальним викликам змушує держави добровільно делегувати частину повноважень наднаціональним структурам, а вихід на світову арену транснаціональних корпорацій та ІТ-гігантів суттєво обмежує фінансово-економічну самостійність країн, трансформуючи суверенітет із права на ізоляцію у концепцію «суверенітету як відповідальності та спроможності до кооперації»;
- концепція «Цифрової держави» докорінно змінює філософію публічного управління, переводячи його на рейки сервісного урядування на основі архітектури «держави як платформи». Автоматизація процесів, створення інтегрованих екосистем (на зразок української «Дії») та реалізація принципів проактивності чинять потужний антикорупційний ефект і розширюють можливості електронної демократії, проте одночасно створюють серйозні ризики виникнення «цифрового левіафана» та тотального контролю за приватним життям громадян;
- правове регулювання штучного інтелекту та новітніх технологій виступає головним цивілізаційним іспитом для сучасної юриспруденції, вимагаючи відмови від статичних імперативних законів на користь гнучких, випереджальних моделей безпеки. Світовий тренд рухається від суто етичного саморегулювання до жорсткого нормативного контролю на основі ризико-орієнтованого підходу (як-от EU AI Act), де потреба у стимулюванні інновацій через «регуляторні пісочниці» поєднується із захистом фундаментальних прав людини та закладанням гуманістичних стандартів безпосередньо в код алгоритм.

РОЗДІЛ 3. КРИЗА ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ СИСТЕМ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Сучасний етап розвитку світової цивілізації супроводжується глибокими кризовими явищами, які зачіпають самі основи функціонування національних і міжнародних державно-правових систем. Якщо кінець XX століття проходив під знаками оптимізму щодо остаточної перемоги ліберальної демократії, правової інтеграції та універсалізації прав людини, то перші десятиліття XXI століття ознаменувалися початком перманентної та багатовимірної кризи публічних інститутів. Ця криза охоплює безпекову, геополітичну, міграційну, екологічну та гуманітарну сфери, ставлячи під сумнів спроможність класичних інструментів права забезпечувати стабільність, справедливість і правопорядок. Головне протиріччя сучасності полягає в тому, що виникнення масштабних транскордонних загроз змушує держави шукати баланс між двома протилежними прагненнями: посиленням безпекового контролю, що неминуче веде до обмеження прав людини, та збереженням демократичних стандартів урядування. У цих екстремальних умовах державно-правові системи змушені проходити через хворобливу трансформацію, результати якої визначають архітектуру майбутнього світового порядку [9, 11].

Одним із найбільш відчутних проявів цієї кризи є серйозні деформації в царині забезпечення та захисту прав людини в умовах глобальних конфліктів та криз. Упродовж тривалого часу права людини проголошувалися вищим, універсальним і недоторканим орієнтиром для будь-якої правової держави. Проте сучасні реалії демонструють, що спалахи руйнівних міждержавних збройних конфліктів та локальних воєн нівелюють базове право — право на життя, провокуючи грубі порушення міжнародного гуманітарного права, катування, насильницькі зникнення та примусові депортації населення. Брутальна воєнна агресія породжує безпрецедентні за своїми масштабами міграційні кризи: мільйони людей перетворюються на біженців або внутрішньо переміщених осіб, опиняючись у стані повної правової та соціальної вразливості в країнах прихистку. Загострення безпекового порядку денного змушує навіть розвинені демократії запускати надзвичайні правові режими (воєнний чи надзвичайний стан), які передбачають суттєве звуження свободи слова, права на мирні зібрання, недоторканності житла та таємниці комунікацій. Поруч із цим, глобальні кліматичні зміни формують категорію «екологічних біженців», чії права на безпечне довкілля та гідний життєвий рівень наразі позбавлені ефективних механізмів міжнародного захисту. Досвід подолання недавніх пандемій також показав, як легко інструменти медико-санітарного контролю та цифрові системи відстеження контактів можуть трансформуватися в механізми необмеженого державного примусу, створюючи ризики сегрегації населення [11]. Правова наука в цих умовах постає перед викликом: розробити прозорі юридичні критерії обмеження прав людини в екстремальних ситуаціях, щоб безпекові заходи не знищили саму сутність людської гідності [9].

Другим фундаментальним виміром кризи є явна деградація та параліч класичної моделі співвідношення національного та міжнародного права.

Протягом десятиліть доктрина розвивалася в напрямі примату міжнародного права над внутрішнім, що забезпечувало гармонізацію правових систем та універсалізацію стандартів правосуддя. Наразі ж спостерігається гостра криза інститутів колективної безпеки, насамперед Організації Об'єднаних Націй, яка виявилася неспроможною ефективно запобігати актам міжнародної агресії та карати винних через застарілий механізм права вето в Раді Безпеки. Цей правовий вакуум спровокував тенденцію до правової суверенізації або так званого «конституційного егоїзму» окремих країн. Держави дедалі частіше відмовляються від виконання рішень міжнародних судових інстанцій (наприклад, Європейського суду з прав людини), офіційно закріплюючи у своєму законодавстві пріоритет національних конституцій над міжнародними договорами. Замість єдиного глобального правового простору світ фрагментується на ізольовані регіональні блоки, де право сили починає переважати над силою права. Міжнародні угоди втрачають свій універсальний характер, перетворюючись на інструменти політичного тиску та двосторонніх компромісів, що підриває стабільність усього світового правопорядку.

Попри глибокі кризові явища, перспективи розвитку державно-правових систем у сучасному світі пов'язані з їхньою спроможністю адаптуватися та трансформуватися в більш гнучкі, стійкі та багаторівневі екосистеми. Вихід із кризи полягає не в поверненні до тотального ізоляціонізму, а в модернізації міжнародного права та реформуванні глобальних інституцій з урахуванням нових геополітичних реалій. Національні правові системи мають впроваджувати елементи випереджального (прогностичного) моделювання, щоб вчасно реагувати на виклики технологічного прогресу та кліматичних змін без руйнування демократичних інститутів. Головним вектором розвитку має стати концепція «стійкого права» (Resilient Law), яке здатне забезпечувати національну безпеку та правопорядок під час криз, зберігаючи при цьому непорушним ядро фундаментальних прав людини. Лише через очищення від застарілих догм та утвердження реального, а не декларативного верховенства права як у внутрішній, так і у зовнішній політиці держав, людство зможе подолати сучасну кризу і закласти надійний фундамент для стабільного майбутнього [9, 12, 13].

3.1. Проблеми забезпечення прав людини в умовах глобальних криз та конфліктів

Сучасний етап розвитку світового співтовариства характеризується входженням людства у період перманентної та багатовимірної кризи, яка одночасно охоплює безпекову, геополітичну, міграційну, екологічну та гуманітарну сфери. У цих екстремальних умовах інститут прав людини, який у другій половині двадцятого століття проголошувався універсальним і недоторканим базисом міжнародного правопорядку, опинився в стані глибокої деформації та випробування на міцність. Головна правова дилема сучасності полягає в тому, що виникнення масштабних транскордонних загрозливих чинників змушує держави запускати особливі безпекові режими — такі як воєнний чи надзвичайний стан, — які за своєю юридичною природою

передбачають суттєве обмеження прав і freedoms приватних осіб задля збереження самого існування суспільства та державного суверенітету. Цей вимушений крок ставить під загрозу баланс між публічним інтересом безпеки та індивідуальною свободою, відкриваючи простір для системних зловживань владними повноваженнями.

Найбільш руйнівний, брутальний і критичний вплив на систему прав людини чинять сучасні збройні конфлікти та агресивні війни, які супроводжуються масовими й грубими порушеннями міжнародного гуманітарного права. Воєнні дії призводять до повного нівелювання фундаментального права кожного індивіда — права на життя, а також провокують системні воєнні злочини: катування, насильницькі зникнення, сексуальне насильство, примусові депортації та цілеспрямоване руйнування цивільної та критичної інфраструктури. Прямим і невідворотним наслідком таких конфліктів є виникнення безпрецедентних за своїми масштабами міграційних криз, коли мільйони людей миттєво перетворюються на біженців або внутрішньо переміщених осіб. Опиняючись у стані правової та соціальної вразливості, ці особи щоденно стикаються із проблемами ксенофобії, дискримінації, обмеження доступу до ринку праці, якісної освіти, медичної допомоги та базових засобів до існування. Ба більше, загострення зовнішніх безпекових загроз змушує навіть розвинені демократичні держави посилювати заходи внутрішнього контролю, розширювати повноваження спецслужб та правоохоронних органів, що нерідко призводить до невинуватеного звуження свободи слова, цензури, обмеження права на мирні зібрання, недоторканності житла та таємниці комунікацій під приводом боротьби з дезінформацією чи шпигунством.

Поруч із класичними воєнними загрозами, ХХІ століття актуалізувало нові виклики для прав людини, пов'язані з глобальними екологічними змінами та виникненням масштабних біомедичних криз. Кліматичні зміни, деградація навколишнього середовища, техногенні катастрофи та дефіцит питної води формують нову численну категорію «екологічних біженців», чії права на безпечне для життя і здоров'я довкілля та гідний життєвий рівень наразі позбавлені дієвих механізмів міжнародно-правового захисту та чіткого статусу в конвенціях. У свою чергу, досвід подолання масштабних пандемій та санітарних криз наочно продемонстрував, як швидко інструменти медичного контролю, жорсткі карантинні обмеження, заборони на пересування та цифрові системи відстеження геолокації контактів можуть трансформуватися у механізми необмеженого державного примусу, створюючи небезпечні прецеденти сегрегації населення за медичними чи технологічними ознаками. Правова наука та законотворча практика в цих кризових умовах постають перед надскладним завданням: розробити чіткі, прозорі юридичні критерії та межі обмеження прав людини в екстремальних ситуаціях, гарантуючи дотримання принципів пропорційності та правової визначеності, щоб тимчасові безпекові заходи держави не перетворювалися на постійний інструмент знищення самої сутності демократії, правопорядку та людської гідності.

3.2. Співвідношення національного та міжнародного права на сучасному етапі

Сучасний етап розвитку глобального правопорядку характеризується глибокою кризою та радикальною переоцінкою класичних моделей взаємодії та співвідношення національного і міжнародного права. Протягом другої половини XX століття світова юридична наука та міждержавна практика розвивалися переважно в річищі ліберального монізму та інтернаціоналізації, утверджуючи ідею безумовного примату міжнародного права над внутрішнім законодавством суверенних держав. Цей підхід забезпечував поступову універсалізацію правових стандартів, гармонізацію національних правових систем та розширення юрисдикції наднаціональних судових інстанцій. Проте перші десятиліття XXI століття, позначені загостренням геополітичного суперництва, спалахами масштабних збройних конфліктів та кризою глобальних інститутів колективної безпеки, продемонстрували очевидну деградацію цієї гармонійної моделі. Замість подальшої інтеграції світова правова карта дедалі більше фрагментується, а відносини між внутрішньодержавним та міжнародним правом зміщуються в площину гострого конфлікту та взаємної недовіри.

Головним чинником, що спровокував деформацію колишнього правового консенсусу, став явний інституційний параліч ключових міжнародних організацій, насамперед Організації Об'єднаних Націй та її Ради Безпеки. Неспроможність цих структур ефективно запобігати актам транскордонної воєнної агресії, зупиняти brutальні порушення статутних принципів та карати винних держав-агресорів через застарілу та заблоковану систему права вето підірвала авторитет міжнародного права як універсального і надійного регулятора світових процесів. Утворився небезпечний правовий вакуум, де «право сили» фактично почало превалювати над «силою права». Як наслідок, у багатьох країнах світу запустився зворотний процес правової суверенізації, що у науковій літературі отримав назву тенденції «конституційного егоїзму» чи «національного правового партикуляризму». Суверенні держави дедалі частіше відмовляються від автоматичного визнання пріоритету міжнародних норм, якщо вони суперечать їхнім базовим національним інтересам, традиціям чи концепціям безпеки.

Найбільш рельєфно ця тенденція проявляється у практиці вищих судових інстанцій та конституційних судів багатьох держав, які офіційно проголошують верховенство національної конституції над рішеннями міжнародних судів та арбітражів. Яскравими прикладами є законодавче закріплення в окремих країнах права національних органів ігнорувати чи визнавати невиконуваними рішення Європейського суду з прав людини або Комітету ООН з прав людини, якщо вони, на думку внутрішніх суддів, порушують конституційний лад чи національний суверенітет. Це руйнує цілісність міжнародної системи захисту прав людини та створює прецеденти вибіркового виконання міжнародних зобов'язань. Водночас навіть у межах таких глибоко інтегрованих наднаціональних об'єднань, як Європейський Союз, спостерігаються серйозні

внутрішні правові конфлікти, коли конституційні суди окремих держав-членів відкрито ставлять під сумнів верховенство права ЄС над національним правом, викликаючи глибокі інституційні кризи.

Таким чином, сучасне співвідношення національного та міжнародного права характеризується переходом від ідеалістичної моделі абсолютного примату глобальних норм до прагматичного, дуалістичного протистояння та гнучкого діалогу, де національне право прагне повернути собі втрачені позиції ключового захисника державного суверенітету.

Перспективи подолання цієї кризи лежать не в повній ізоляції держав чи руйнуванні міжнародного права, а в радикальному реформуванні глобальних інституцій з урахуванням нових геополітичних реалій. Необхідно розробити нові правові механізми координації, які дозволять поєднувати повагу до конституційної самобутності та національної безпеки кожної країни із неухильним дотриманням імперативних норм міжнародного права (*jus cogens*), без чого неможлива стабільність усього світового правопорядку.

Комплексний аналіз кризових явищ та перспектив розвитку державно-правових систем у сучасному світі дозволяє констатувати, що глобальний правопорядок переживає період масштабної переоцінки цінностей та інституційного переформатування. Процеси універсалізації та правової інтеграції, які домінували наприкінці минулого століття, зіткнулися із суворими реаліями геополітичного суперництва, транскордонних загроз та системних безпекових криз. На основі дослідження проблем захисту прав людини в екстремальних умовах та трансформації взаємодії правових систем можна зробити такі узагальнювальні висновки:

- інститут прав людини зазнає суттєвих деформацій та випробувань на міцність під впливом перманентних глобальних криз та брутальних збройних конфліктів. Необхідність збереження державного суверенітету змушує країни запускати жорсткі безпекові правові режими (воєнний чи надзвичайний стан), що призводить до звуження фундаментальних свобод, масштабних міграційних хвиль та появи нових уразливих категорій (як-от екологічні біженці), вимагаючи від юриспруденції чітких і пропорційних меж обмеження індивідуальних прав задля недопущення свавілля влади;
- спостерігається глибокий параліч класичної моделі співвідношення національного та міжнародного права, зумовлений неефективністю інститутів колективної безпеки (насамперед ООН) перед актами транскордонної агресії. Створений правовий вакуум спровокував світовий тренд на правову суверенізацію та «конституційний егоїзм», коли держави через рішення вищих судових інстанцій проголошують верховенство національних конституцій над наднаціональними актами та рішеннями міжнародних судів, фрагментуючи єдиний глобальний правовий простір;
- перспективи подолання кризи державно-правових систем пов'язані з формуванням концепції «стійкого права» (*Resilient Law*) та радикальним реформуванням міжнародних інституцій. Майбутнє правопорядку лежить

не в тотальному ізоляціонізмі, а в побудові гнучких, адаптивних моделей координації, які здатні ефективно захищати національну безпеку країн, поважати їхню конституційну самобутність і водночас гарантувати неухильне дотримання імперативних норм міжнародного права та збереження людської гідності як вищої цінності цивілізації.

ВИСНОВОК

Комплексне теоретико-правове дослідження інститутів держави і права в сучасних умовах дозволяє зробити низку узагальнювальних висновків, які відображають сутність, динаміку та магістральні вектори розвитку публічно-правової реальності на межі перших десятиліть двадцять першого століття. Проведений аналіз доводить, що класичні державно-правові конструкції епохи Модерну проходять через стадію глибокої деконструкції та адаптації до викликів постіндустріального суспільства, глобальної взаємозалежності, перманентних безпекових криз та тотальної цифрової трансформації. Традиційне розуміння держави як єдиного, ієрархічного та ізольованого суверена остаточно поступилося місцем концепціям сервісного урядування, неоінституціоналізму та багаторівневого мережевого менеджменту, де влада втрачає свій сакральний монопольний статус і перетворюється на координатора суспільних інтересів, який діє всередині складних зв'язків разом із недержавними та наднаціональними акторами. Процеси гібридизації охопили форми державного правління та устрою: світовий тренд на посилення виконавчої влади для подолання криз врівноважується розвитком інститутів безпосередньої цифрової демократії, а жорсткий унітаризм заміщується асиметричною децентралізацією та регіоналізмом на основі принципу субсидіарності, що найяскравіше виражено в утвореннях на зразок Європейського Союзу. Сутність самого права трансформується з наказу суверена у комунікативний простір суспільного діалогу та захисту людської гідності, де державна монополія на правотворчість нівелюється розвитком правового плюралізму, а офіційні закони взаємодіють із інструментами «м'якого права» та цифрового саморегулювання, виводячи на перший план комунікативну, інтегративну та випереджальну прогностичну функції права.

Під спільним тиском глобалізації та цифровізації традиційний державний суверенітет втрачає свій абсолютний характер, трансформуючись із права на ізоляцію у концепцію суверенітету як відповідальності та спроможності до кооперації, оскільки транснаціональні корпорації та ІТ-гіганти суттєво обмежують фінансово-економічну самостійність країн. Одночасно концепція «Цифрової держави» докорінно змінює філософію публічного управління, переводячи його на рейки архітектури держави як платформи, де автоматизація процесів, створення інтегрованих екосистем (на зразок української «Дії») та реалізація принципів проактивності чинять потужний антикорупційний ефект, хоча й створюють ризики виникнення цифрового левіафана та тотального контролю за приватним життям. Правове регулювання штучного інтелекту та новітніх технологій виступає головним цивілізаційним іспитом для сучасної юриспруденції, вимагаючи відмови від статичних імперативних законів на користь гнучких моделей безпеки та жорсткого нормативного контролю на основі ризико-орієнтованого підходу (як-от EU AI Act), де потреба у стимулюванні інновацій через регуляторні пісочниці поєднується із захистом фундаментальних прав людини та закладанням гуманістичних стандартів безпосередньо в код алгоритмів.

Сучасний етап розвитку світового співтовариства, позначений входженням людства у період перманентної та багатовимірної кризи, продемонстрував глибоку деформацію та випробування на міцність інституту прав людини, оскільки запуск безпекових правових режимів воєнного чи надзвичайного стану призводить до звуження фундаментальних свобод, масштабних міграційних хвиль та появи нових уразливих категорій (як-от екологічні біженці), вимагаючи від юриспруденції чітких і пропорційних меж обмеження індивідуальних прав задля недопущення свавілля влади. Поруч із цим спостерігається глибокий параліч класичної моделі співвідношення національного та міжнародного права, зумовлений неефективністю інститутів колективної безпеки (насамперед ООН) перед актами транскордонної агресії. Створений правовий вакуум спровокував світовий тренд на правову суверенізацію та «конституційний егоїзм», коли держави через рішення вищих судових інстанцій проголошують верховенство національних конституцій над наднаціональними актами та рішеннями міжнародних судів, фрагментуючи єдиний глобальний правовий простір. У підсумку, стабільність та майбутнє державно-правових систем у сучасному світі залежать від їхньої здатності еволюціонувати у гнучкі, адаптивні та багаторівневі екосистеми, які спроможні ефективно реагувати на технологічні, безпекові та екологічні виклики, зберігаючи при цьому свій головний ціннісний орієнтир — безумовне верховенство права, захист людської гідності та непорушність фундаментальних прав і свобод людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрне право України: підручник / за ред. Т. В. Курман. Харків: Юрайт, 2021. 384 с.
2. Земельний кодекс України: Закон від 25.10.2001 № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.
3. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: minagro.gov.ua (дата звернення: 24.05.2026).
5. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 49. Ст. 527.
6. Стан та перспективи розвитку сільськогосподарських підприємств України. Репозитарій ВНТУ. 2024. URL: vntu.edu.ua (дата звернення: 24.05.2026).
7. Україна: сільське господарство. *Велика українська енциклопедія*. URL: vue.gov.ua (дата звернення: 24.05.2026).